

Over 's-Hertogenbosch geschreven in 2001

De stad in woord en beeld

B.C.M. Jacobs

In het jaar 2001 verschenen weer veel artikelen en boeken waarin de geschiedenis van 's-Hertogenbosch een hoofdrol vervult. Genoeg publicaties om opnieuw een kroniek te vullen.

Kunst

In zijn doctoraalscriptie geschiedenis voor de Universiteit van Utrecht beschreef Jouke Vis *De eerezucht van nette provincialen: burgerlijk mecenaat en schilderkunst in 's-Hertogenbosch in de negentiende eeuw*. Hierin komt naar voren dat de belangrijkste motieven om zich met kunstbevoordering bezig te houden voor de burgerij in 's-Hertogenbosch waren gelegen in de drang zich te onderscheiden, in het uitdragen van burgerlijke beschavingsidealen en in de behoefte tot weldadigheid. Ter gelegenheid van de 100ste geboortedag van de Bossche beeldhouwer Piet Verdonk verscheen van T.G.M. Graas e.a. (onder eindredactie van Jos Verdonk) het boek *Een beeld van Piet Verdonk. Ambachtelijk beeldhouwer tussen neogotiek en modernisme*. Verdonk volgde de Koninklijke School voor Nuttige en Beeldende Kunsten. Hij werkte aanvankelijk in een van de ateliers voor beeldhouwkunst en ornamentwerk in de stad, maar begon in 1934 een eigen atelier dat een rijk oeuvre heeft afgeleverd.

Jeroen Bosch

Dat 2001 was uitgeroepen tot 'Jeroen Boschjaar' hebben we geweten. Een stroom van publicaties met Jeroen Bosch als thema of inspiratiebron zag afgelopen jaar het licht. Ook aan *Bossche Bladen* ging het Jeroen Boschjaar niet voorbij. Denk maar aan de artikelen die in de vorige jaargang hebben gestaan. Ook werd daarin reeds aandacht besteed aan het proefschrift van Eric de Bruyn, *De vergeten beeldtaal van Jheronimus Bosch. De symboliek van de Hooiwagen-triptiek en de Rotterdamse Marskramertondo verklaard vanuit Middelnederlandse teksten*, waarvan tevens een afzonderlijke leeseditie is verschenen. Naar aanleiding van de grote tentoonstellingen in Rotterdam en 's-Hertogenbosch werden boeken, catalogi en inleidingen gemaakt. Jos Koldewey, Bernard Vermet en Barbara

In het atelier van Piet Verdonk

van Kooij verzorgden de uitgave *Hieronymus Bosch: New Insights into his Life and Work*, waarin diverse auteurs beschouwingen geven vanuit hun specifieke deskundigheid met betrekking tot de schilder. Samen met dit boek verscheen van Jos Koldewey, Paul Vandenbroeck en Bernard Vermet, *Jheronimus Bosch. Alle schilderijen en tekeningen* (Ook in het Engels verschenen). De schilderijen en tekeningen worden in de context geplaatst van de laatmiddeleeuwse stadscultuur en er wordt ingegaan op nieuwe onderzoeksresultaten omtrent het werk van de nog altijd raadselachtige kunstenaar. De *Inleiding ter gelegenheid van de opening van de tentoonstelling Jheronimus*

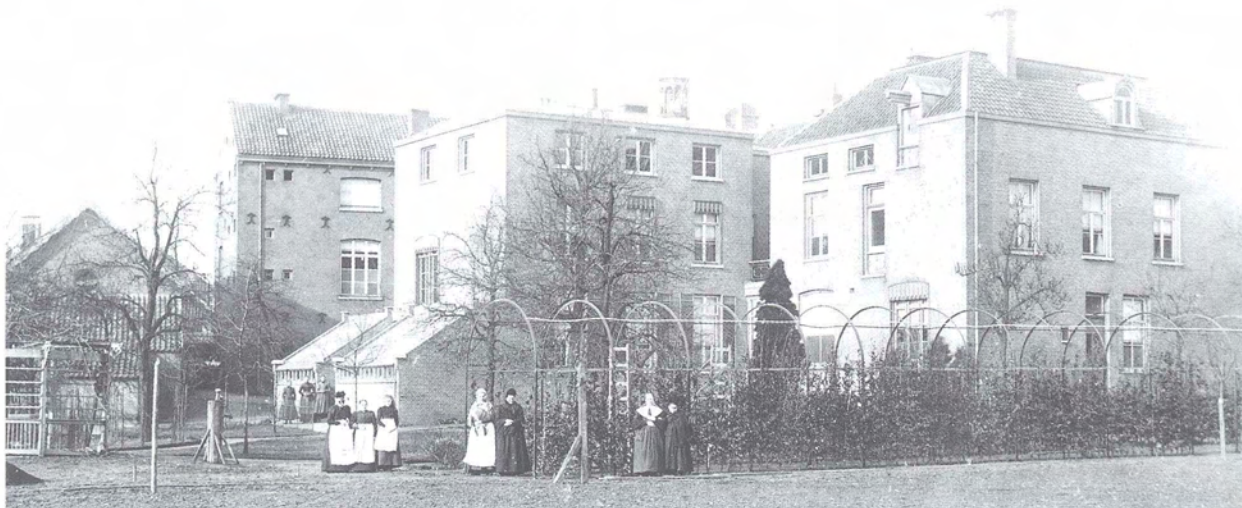
Bosch. Museum Boijmans van Beuningen, Rotterdam 1 september 2001 van Bert van Meggelen werd ook in druk uitgebracht. Jan van Oudheusden en Aart Vos zijn de redacteurs van het in vier talen gemaakte begeleidingsboek bij de tentoonstelling in het Noordbrabants Museum over *De wereld van Bosch*, deel 4 van de serie Historisch ABC van de Stichting Archeologie, Bouwhistorie en Cultuur 's-Hertogenbosch. Hierin schrijven Ronald Glaudemans, Jos Koldewij, Jan van Oudheusden, Ester Vink en Aart Vos over de stad 's-Hertogenbosch aan het eind van de Middeleeuwen, over het leven daarin, het culturele klimaat, de persoon van de schilder en over zijn werk. Ester Vink publiceerde ook nog een afzonderlijke studie naar *Jeroen Bosch in Den Bosch. De schilder tegen de achtergrond van zijn stad*, waarin aan de hand van archiefbronnen de schilder in zijn culturele, sociale en familiale omgeving wordt geschetst. Ook door G.C.M. van Dijck, in *Op zoek naar Jheronimus van Aken alias Bosch. De feiten, familie, vrienden en opdrachtgevers ca. 1400-ca.1635* worden veel genealogische en financiële gegevens geopenbaard. Bijzonder is het uitvoerige artikel van Thijs Caspers, *De vogels van Jeroen Bosch. Gesnauwde viezerikken i.p.v. gevleugelde vrienden* in het tijdschrift *Brabants Landschap* (december 2001). Uit de titel blijkt wel dat we niet zo maar naar de vogels op de schilderijen van Bosch moeten kijken. De hop die Bosch zo prachtig heeft geschilderd in zijn *Tuin der Lusten* was het zinnebeeld van zowel de vuilheid als de vleeselijke liefde. Zo heeft elke vogel zijn eigen verhaal. Chris Will, *Jeroen Bosch. Tussen Hemel en Hel* geeft in een klein boekje aan de hand van scènes uit de schilderijen korte impressies over de visie op hemel en hel bij Bosch. Paul van Loon schreef in opdracht van

Achterzijde oude Carolus-ziekenhuis, ca. 1895
(Foto: Stadsarchief)

de Kunsthal Rotterdam het kinderboek *De andere werkelijkheid van Jeroen Bosch*. Eveneens voor kinderen bedoeld was de Jeroen Boschjaar speurtocht van Marian van Steen *Loop naar de hel met je trechter*. Aan de hand van 15 opdrachten werden kinderen door de stad gevoerd. Van de hand van John Vermeulen is *De tuin der lusten. Roman over het leven en werk van Jeroen Bosch*, waarin in plaats van feiten fictie de boventoon voert. Een andere literaire uiting is de Nederlandse vertaling van de roman van Peter Dempf, *Het geheim van Jeroen Bosch*. Hier is het schilderij *de Tuin der Lusten* de inspiratiebron voor de schrijver, waaromheen hij een roman over een machtsstrijd tussen de Bossche bestuurders, de dominicanen, de inquisitie en de sekte der adamieten heeft gecomponeerd. Museum Het Kruithuis realiseerde in het kader van het Jeroen Boschjaar op verschillende locaties in de stad tentoonstellingen onder de verzamelnaam *Floating time 2001*. Wie de kunstwerken van *Tuin der lusten*, *Bizar realisme* of *Geënt op Bosch* niet of niet allemaal gezien heeft, kan deze nog eens bekijken in de bij de tentoonstellingen behorende, uit drie afzonderlijke delen bestaande catalogus, waarin Alex de Vries tekende voor de inleidingen. Ten slotte publiceerde Majke Hüsstege de catalogus van de in Galerie Hüsstege gehouden *Thema-tentoonstelling Jeroen Bosch "Tuin der Lusten"*, 24 juni t/m 16 september 2001. Beslist voor elk wat wils dus.

Jubileren en gedenken

Ook de jubileum- en gedenkboeken waren er weer. Jan Brouwers schetst in *Tussen zorg en genezing. 125 jaar Carolus-Ziekenhuis 's-Hertogenbosch* in vogelvucht de geschiedenis van dit ziekenhuis vanaf de komst in 1876 van de eerste zusters van de Heilige Carolus Borromeus uit Trier naar 's-Hertogenbosch, om zich daar met de ziekenzorg te gaan bezighouden, tot eind 2001, het mo-

ment waarop het Carolus is opgegaan in het grotere geheel van het Jeroen Bosch Ziekenhuis. In de periode 1876-1935 lag de nadruk op de verpleging, op thuiszorg voor ouderen en zieken. Daarna kwam de genezing steeds sterker in beeld. Het Carolus-ziekenhuis kon op den duur zijn zelfstandigheid niet langer handhaven. Fusies met diverse andere instellingen van gezondheidszorg volgden.

Henk de Werd maakte het gedenkboek *Sancta Maria Mavo 40 jaar*, waarin een scala aan gebeurtenissen, docenten en (oud)leerlingen, die het bijvoorbeeld ver brachten in de muziek, dans- en sportwereld, wordt gepresenteerd.

Een andere onderwijsherdenkingsboek is *150 jaar Nutsonderwijs 's-Hertogenbosch*, waarin zeven scholen zich profileren en enige grepen in de geschiedenis van het Bossche Nut van 't Algemeen worden gedaan. Eén daarvan is de herdenkingsdatum. In 1819 werd de afdeling 's-Hertogenbosch van het Nut opgericht en dat werd uiteraard in 1969 herdacht. Maar pas in de jaren vijftig van de negentiende eeuw ging in de stad de eerste Nutsschool werkelijk van start. Vandaar opnieuw een 150-jarige herdenking.

Op pad in de stad

Wie de binnenstad wil verkennen moet beslist deel 3 van Historisch ABC van de Stichting Archeologie, Bouwhistorie en Cultuur, een boek van Frans van Gaal en Peter Verhagen, *'s-Hertogenbosch binnen de Veste, een historische verkenningsstocht* ter hand nemen en dan op pad gaan. In een viertal met prachtige foto's verluchte en van goede kaarten voorziene hoofdstukken worden belangrijke gebouwen en monumenten beschreven en wordt ingegaan op allerlei aspecten van de geschiedenis van de stad. Maar ook buiten de stadsmuren valt er te wandelen, zo blijkt uit de *Architectuurwandeling 's-Hertogenbosch, De groeiende stad: Zuid I*, samengesteld door Liseth van den Dungen en Nicole van Hamond. In deze wijk zien we veel bebouwing uit de jaren vijftig, waarvan een belangrijk deel is geïnspireerd door de Delftse en Bossche School. Nog verder naar buiten gaan we op de fiets. Het Bossche Architectuur Initiatief deed ook weer een fietsroute het licht zien: *De stad verder uitgelegd. Fietsroute oost-west*. Daarin fietsen we eerst vanaf de Markt naar en van Vlijmen en daarna naar en van Rosmalen. Stedenbouw en opvallende architectuur vormen het hoofdthema, waarbij naast oudere objecten toch vooral de twintigste-eeuwse bouwkunst naar voren wordt gehaald, van winkelcentrum tot Van Lanschottoren.

Multicultureel

Dat ook 's-Hertogenbosch een multiculturele samenleving is geworden, kan niemand zijn ontgaan. In de stad leven mensen met zo'n vijftig verschillende nationaliteiten. De Stichting Samen aan Tafel nam het initiatief tot

de uitgave *Een multiculturele verkenningsstocht door 's-Hertogenbosch en omgeving*. Daarin komt op een luchtige wijze een aantal inwoners aan het woord over hun cultuur, en dan vooral hun eetcultuur. De meegeleverde recepten lopen uiteen van Friese groentesoep tot Spaanse paella en Marokkaanse couscous.

Waterbeheer

In het boekje van Aart van Cooten, Erik van Slobbe en Tijs Kierkels, *Voorbeeldenboek, parels van vernieuwend waterbeheer* is een hoofdstuk gewijd aan het Bossche Broek, dat een van de eerste grote zogenoemde retentiegebieden in Nederland is geworden, dat wil zeggen dat daar in geval van nood een grote hoeveelheid water zal kunnen worden geborgen, opdat de A2 niet nogmaals, zoals in 1995, tot surfplas of kanoweg zal worden.

Tweede Wereldoorlog

Luc van Gent voegde weer een studie toe aan zijn publicaties over de oorlogstijd in 's-Hertogenbosch. Dit maal gaat het over *Oktober 1944. Den Bosch West bevochten maar later bevrijd*. Daarin wordt de strijd beschreven rondom het industrieterrein en de veemarkt, op het moment dat het grootste deel van de stad al was bevrijd, zoals in 1989 al door hem is verhaald in *Oktober 1944. Den Bosch bevochten en bevrijd*. Naast gegevens uit militair archieven heeft Van Gent vooral gebruik gemaakt van het dagboek van Pieter Zuijdgheest, die destijds in het omstreken gebied woonde, en van gegevens van een van de bevrijders, de Brit Eric Corbett. Om de herinnering aan de Joodse identiteit van het gebouw van het Muziekcentrum levend te houden, organiseert de Stichting Bossche synagoge 'Bernardus Hartogensis' ieder jaar een lezing. In 2000 werd deze gehouden door Truus Wertheim-Cahen onder de titel *Stemmen van verbeelding*. Vader en moeder Cahen overleefden gescheiden van elkaar de oorlog. Zij namen in 1945 zo goed en kwaad als dat ging de draad van hun leven weer op. Hun dochter refereert in deze lezing aan de synagoge en de Joodse gemeenschap en haar werk als creatief-therapeut voor slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog.

Cartografie

Van de hand van Ineke Kuyer en Ton Kappelhof verscheen bij gelegenheid van de opening van het Bossche Prentenmuseum een boek over het ontstaan en de ontwikkeling van de stad vanuit een cartografisch perspectief, *'s-Hertogenbosch cartografisch bekeken*. Niet alleen treffen we hierin afbeeldingen aan van beroemde kaarten van en gezichten op 's-Hertogenbosch maar ook krijgen we informatie over het maken van plattegronden en kaarten in het verleden en de grafische technieken die daarvoor gebruikt werden. Een boek om goed te (leren) kijken.

Njan Switie. Surinamers in 's-Hertogenbosch
(Uit: Multicultinaire verkenningstocht)

Sint-Jan

Dat de kathedraal wederom aan restauratie toe is, kan iedere Bosschenaar zien. Nelleke de Laat steunt het kostbare herstel met de verkoop van aquarellen. Afbeeldingen van deze aquarellen staan in het boek *Hart voor de Sint-Jan*, waarin verder 22 prominente Brabanders ieder op hun eigen manier aan het woord komen over de Sint-Jan.

Politiek en politie

Goud in de wijken. Grote stedenbeleid door de ogen van bewoners van 's-Hertogenbosch is een brochure van politieke partij Groen Links. Deze partij vroeg een aantal actieve buurtbewoners om hun mening en ideeën over het zogenoemde grote stedenbeleid. Wat merken de bewoners van de extra aandacht en wat kan er volgens hen verbeteren? In de interviews komt het patroon terug van bureaucratische instanties die aan de personen om wie het gaat te vaak voorbijgaan en daarom worden pleidooien gehouden voor ondersteuning van eigen initiatieven. De hedendaagse maatschappij kent minder mooie kanten. Wie herinnert zich bijvoorbeeld niet de rellen in de Graafsewijk, eind 2000. Al een half jaar daarvoor hadden de politie en het gemeentebestuur opdracht gegeven tot een onderzoek naar aard en omvang van geweld in de stad en naar de effecten van de inzet van extra politie in het uitgaansgebied. Dit onderzoek resulteerde in een rapport van C.J.E. in 't Velt, W.Ph. Stol en H.K.B. Fobler van de Nederlandse Politie Academie getiteld *Zicht op geweld in 's-Hertogenbosch, een onderzoek naar aard, omvang en aanpak van geweld in 's-Hertogenbosch*. Het blijkt dat er nog veel valt te doen om het geweld te beteugelen in onze stedelijke samenleving.

Rosmalen, Engelen en Bokhoven

De Heemkundekring Rosmalen is een actieve vereniging. Onder de titel *700 Jaar Gemeenschap Rosmalen 1300-2000. Herinneringen aan een bijzondere viering* gaf de Kring een terugblik op de genoemde viering tijdens het jaar 2000 met veel foto's en enige korte bijdragen over de Rosmalense geschiedenis. Al na een jaar was het in 2000 uitgegeven boek van Bert de Bie, *Tussen Dieze en de Meer. Vertellingen over Engelen van vroeger en nu* aan een tweede druk toe. Vooral jeugtherinneringen uit de jaren dertig en veertig, maar ook andere verhalen over het

'Bird of hell' van Hans van Bentem
(Uit: Floating time 2001)

Luchtboog Sint-Jan. Aquarel van Nelleke de Laat.
(Uit: Hart voor de Sint-Jan)

leven in het dorp Engelen passeren de revue. Voor de oudere Engelenaren een feest van herkenning en voor de vele nieuwe inwoners een middel om iets te weten te komen over de wereld van het oude dorp.

Bertie Geerts publiceerde *Engelen en Bokhoven in grootmoeders tijd* deel 2. Deel 1 verscheen in 1993, maar nadien kwam er zoveel oud fotomateriaal boven water, dat dit tweede deel ook weer vele nostalgische herinneringen zal oproepen bij het zien van oude foto's van schooljeugd, de overstroming in de winter van 1880-1881 of de schepen in een bevroren Dieze in 1947.

Water en vuur

Marianne Keser, *Vuurvlinders boven het water en vuurplein* is een boekje met verhalen gestoeld op historische gegevens met betrekking tot het Water en Vuurplein. De plaats waar tot voor kort nog de Bossche brandweerkazer-

ne stond heeft een zeer oude geschiedenis. Marianne Keser heeft haar fantasie erop losgelaten en een zestal verhalen geschreven over lief en leed van de bewoners ervan uit een ver en minder ver verleden.

Herinneringen

Henk Bruggeman hield zich wederom bezig met diverse thema's, waarvan er twee het jaar 1826 gemeen hebben. In de eerste plaats maakte hij een werkstuk over de *Sociëteit de Unie*, tot de oprichting waarvan in 1826 werd besloten. Deze Sociëteit was een gezelschap dat zich ten doel stelde de kennis van handel en nijverheid te bevorderen en dat gepaard te doen gaan met gezellig verkeer. De leden speelden kaart, schaakten of deden andere spelen, lazen dag- of weekbladen, maar hadden ook een handboogschutterij en een eigen harmonie. In de tweede plaats schreef deze auteur over de *Zuid Willemsvaart*. Een gegraven kanaal lopend van Maastricht naar 's-Hertogenbosch. Met de aanleg van het kanaal werd in 1826 begonnen en zijn bruggen vormden en vormen tot op de dag van vandaag een cruciale verbinding met de binnenstad alsook een verfoeid obstakel. Een derde product gaat in op *Het bezoek van het Amerikaanse Circus Barnum and Bailey aan 's-Hertogenbosch op vrijdag 4 oktober 1901*, waarvoor de Bosschenaren honderd jaar geleden massaal uitliepen. Freek Kiefmeyer, oud-werknemer en ondernemingsraadslid van Remington Rand B.V. heeft in *Geschiedenis Remington Rand schrijfmachine fabrieken* zijn eigen herinneringen en die van anderen aan dit bedrijf aan het papier toevertrouwd. Met name de teloorgang van de eens zo bloeiende onderneming roept na 20 jaar nog veel emoties op.

Tijdschriften

Brabantse Leeuw. Tijdschrift voor genealogie publiceerde een artikel van wijlen J.N. Leget over 'De bebouwing langs de Brede Haven te 's-Hertogenbosch', waarin we veel te weten komen over de vroegere eigenaars en bewoners. In *Brabants Heem* schrijft Leo Adriaenssen, trouw bezoeker van het Bossche Stadsarchief, over 'Een zestiende-eeuws vluchtelingenprobleem. Hoe Oisterwijkse wolwerkers asiel vonden aan de Bossche Weversplaats'. Oorlogsomstandigheden dwongen de wolwerkers hun heil te zoeken in Den Bosch, waar zij bijdroegen aan een (tijdelijke) opleving van de Bossche lakenweverij. De auteur betoogt voorts dat de Bossche stadsregering mede schuldig was aan de ondergang van de Bossche lakennijverheid. De avifauna van Het Engelermeer wordt door Bart van Opzeeland in twee afleveringen van *Met Gansen Trouw* uit de doeken gedaan. En verder verschenen ook weer de heemkundetijdschriften *Rosmalla* en het *Kring-nieuws* van de Vrienden van 's-Hertogenbosch met veel lezenswaardigs over de stad en haar omgeving.

Colofon

Bossche Bladen is een driemaandelijks uitgave van het Stadsarchief 's-Hertogenbosch, Afdeling Bouwhistorie, Archeologie en Monumenten (BAM) van de Gemeente 's-Hertogenbosch, en de Vereniging voor Geschiedenis en Heemkunde 'De Boschboom'

Redactie

Jan Buiks (eindredacteur)
Drs. Jan de Hond
Dr. Theo Hoogbergen
Drs. Hans Janssen
Drs. Aart Vos (hoofdredeur)

Vaste medewerkers

Mr. dr. Beatrix van Erp-Jacobs
Dr. Antoine Jacobs
Drs. Marcel Jansen
Jac.J. Luyckx
Cor Swanenberg
Fotografie: Albert Schreurs en Peter Vaessen

Redactieraad

Dr. F.J. van Gaal
Drs. R.C. Hage
Ir. J.G. Meester

Redactieadres en informatie

Stadsarchief 's-Hertogenbosch
Postbus 12345
5200 GZ 's-Hertogenbosch
telefoon: (073) 615 52 95

Abonnementen

€16 per jaar
Alle correspondentie over abonnementen:
Drukkerij Biblio B.V. 's-Hertogenbosch
Speldenmakersstraat 17
5232 BH 's-Hertogenbosch
telefoon: (073) 641 03 35
Beëindiging van het abonnement:
Schriftelijk, 1 maand voor het nieuwe kalenderjaar

Losse nummers

Via de boekhandel of Stadsarchief:
€ 4,50 (excl. portokosten)

Advertenties

Stadsarchief 's-Hertogenbosch
Drs. Jac. Biemans, telefoon: (073) 615 52 95

Ontwerp en opmaak

Nika Grafische Vormgeving, Vught

Druk

Drukkerij Biblio B.V. 's-Hertogenbosch

Copyright

Stadsarchief 's-Hertogenbosch, maart 2002

Publicatie of overname van artikelen (geheel of gedeeltelijk) is slechts toegestaan met schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 1389-9074

Foto omslag voorzijde

1786: Gouverneur Lodewijk Ernst Van Brunswijk-Wolfenbüttel, bijgenaamd 'De Dikke Hertog', in gesprek met commandeur Douglas (zie de biografie in dit nummer). Op de achtergrond Citadel en Sint-Jan. Een schilderij van J. Vrijmoet. (Collectie en foto: Noordbrabants Museum)

Foto omslag achterzijde

Op deze Ansichtkaart uit 1904 oogt de 'Draak' nog jong en prijkt in volle glorie. Na een eeuw stortte hij ter aarde, maar staat nu weer fier op zijn sokkel. (Foto: Stadsarchief)

Noordbrabants
Museum 's-Hertogenbosch

's-Hertogenbosch

